

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
кафедра полоністики

**ПОСТАТЬ ІВАНА МАЗЕПИ У ТВОРЧОСТІ ПОЛЬСЬКИХ ТА
УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня “бакалавр”
студентки IV курсу бакалаврату,
ОП «Слов’янські мови та літератури
(переклад включно), перша – польська»
спеціальність 035 «Філологія»
Дарина Вікторівна ПЛАТОНОВА
Науковий керівник:
д. філол. н., професор
Марія БРАЦКА

«Допущено до захисту»

Протокол засідання

Кафедри полоністики

протокол №10 від «21» травня 2024 року

завідувач кафедри (підпис)

д.філол.н., проф. Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

КИЇВ
2024

АНОТАЦІЯ

Бакалаврська робота присвячена дослідженню постаті Івана Мазепи у творчості польських та українських романтиків. Постать гетьмана увійшла в історію на початку XVIII століття та залишила значний слід у культурі та літературі як України, так і Польщі. Його образ став символом боротьби, зради, складних політичних та романтичних стосунків. У даній роботі досліджується, як образ українського гетьмана був осмислений та інтерпретований письменниками обох народів.

Основна мета дослідження - проаналізувати, як польські та українські романтики трактували постать Мазепи, які риси і події з його життя вони висвітлювали і як ці трактування відрізнялися. Робота зосереджується на творчості Яна-Хризостома Пасека, Юліуша Словацького, Юзефа-Богдана Залеського, Томаша Падури та Тараса Шевченка.

Для досягнення мети дослідження будуть використані такі джерела як “Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко” (автори Радишевський Р. П., Свербигуз В.), Історія Мазепи та міф Мазепи в контексті художніх творів російської та польської літератур першої половини XIX століття (автор Петриченко Н. Г.) та Іван Мазепа – натхненник європейського романтизму (автор Семенченко О.). Вибрані джерела літератури розглядають як історичні, так і художні аспекти постаті Мазепи, які були застосовані для його зображення в різних контекстах. Також у рамках даного дослідження цінними джерелами є такі публікації, як “Томаш Падура”(Радишевський Р. П), Іван Мазепа очима Гоголя й Шевченка (Панченко В.) та “Іван Мазепа – Людина, Політик, Легенда” (Нельга О. Е.) тощо.

Дослідження використовує як кількісні, так і якісні методи аналізу, включаючи порівняльне вивчення текстів, літературний аналіз та дослідження культурних та історичних контекстів. Результати дослідження можуть сприяти глибшому розумінню складної ролі українського гетьмана в літературі та культурі обох народів, що безпосередньо вплинуло на формування національних ідентичностей.

Отримані результати розкривають основні тенденції у зображенні Івана Мазепи в польській та українській літературі, демонструючи його як героя-коханця, зрадника, політичного діяча та символ боротьби за свободу та честь. Ці знання можуть бути корисними для літературознавців, істориків, а також усіх, хто цікавиться міжкультурними зв'язками та процесами. Це дослідження робить значний внесок у розуміння ролі Івана Мазепи в літературі епохи романтизму обох народів і розширює знання про те, як літературні образи можуть впливати на культурне сприйняття.

Ключові слова: Іван Мазепа, польська література, українська література, романтизм, багатогранний образ гетьмана, історичний контекст.

SUMMARY

This bachelor's thesis is dedicated to exploring the figure of Ivan Mazepa in the works of Polish and Ukrainian Romantics. The figure of the hetman entered history in the early 18th century and left a significant mark on the culture and literature of both Ukraine and Poland. His image has become a symbol of struggle, betrayal, and complex political and romantic relationships. This study examines how the image of the Ukrainian hetman was conceptualized and interpreted by writers from both nations.

The primary objective of the research is to analyze how Polish and Ukrainian Romantics perceived the figure of Mazepa, what traits and events from his life they highlighted, and how these interpretations differed. The study focuses on the works of Jan Chryzostom Pasek, Juliusz Słowacki, Józef Bohdan Zaleski, Tomasz Padura, and Taras Shevchenko.

To achieve the research objective, key sources such as "Ivan Mazepa in the Sarmatian-Roxolan Dimension of the High Baroque" (authors Radyshevskyi R.P., Sverbyhuz V.), "The History of Mazepa and the Myth of Mazepa in the Context of Russian and Polish Literary Works of the First Half of the 19th Century" (author Petrychenko N.G.), and "Ivan Mazepa - An Inspiration for European Romanticism" (author Semenchenko O.) will be utilized. The selected literature sources examine both the historical and artistic aspects of Mazepa's figure, used to portray him in different

contexts. Additionally, valuable sources for this research include publications like “Tomasz Padura” (Radyshevskyi R.P.), “Ivan Mazepa through the Eyes of Gogol and Shevchenko” (Panchenko V.), and “Ivan Mazepa – The Man, The Politician, The Legend” (Nelha O.) etx.

The research employs both quantitative and qualitative analysis methods, including comparative text studies, literary analysis, and the examination of cultural and historical contexts. The results of the study can contribute to a deeper understanding of the complex role of the Ukrainian hetman in the literature and culture of both nations, directly influencing the formation of national identities.

The findings reveal the main trends in the depiction of Ivan Mazepa in Polish and Ukrainian literature, presenting him as a lover-hero, traitor, political figure, and a symbol of the struggle for freedom and honor. This knowledge may be valuable for literary scholars, historians, and anyone interested in intercultural connections and processes. This research significantly contributes to the understanding of Ivan Mazepa's role in the Romantic literature of both nations and broadens the knowledge of how literary images can influence cultural perception.

Keywords: Ivan Mazepa, Polish literature, Ukrainian literature, Romanticism, multifaceted hetman image, historical context.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ОБРАЗ МАЗЕПИ В ІСТОРІЇ ТА В ЛІТЕРАТУРІ ДО ХІХ СТ.	8
1.1 Історична постать Мазепи	8
1.2 Постать Мазепи в літературі бароко	13
1.3 Образ Мазепи у «Щоденниках» Яна-Хризостома Пасека	17
Висновки до I розділу	21
РОЗДІЛ 2 РОМАНТИЧНИЙ ОБРАЗ МАЗЕПИ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	22
2.1 Європейський контекст міфу Мазепи	22
2.2. Образ Мазепи у творчості Юзефа-Богдана Залеського та Томаша Падури	26
2.3 Іван Мазепа у творчості Юліуша Словацького	31
2.4 Постать гетьмана у творчості Т. Шевченка	35
Висновки до II розділу	41
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Зазначена тема дослідження, а саме «Постать Івана Мазепи у творчості польських та українських романтиків» вимагає поглибленого комплексного аналізу та інтердисциплінарного підходу в її вивченні. Це питання стосується не лише літературознавства, а й культурології, історії та політики. Подальший розгляд проблематики дозволить зокрема збагатити розуміння взаємин між українським і польським народами крізь призму образу Івана Мазепи, який став своєрідним символом історичних, ідентичнісних трансформацій та культурної взаємодії.

Актуальність дослідження цієї проблеми посилюється в контексті сучасних політичних, соціальних та культурних подій в Україні та Польщі. Зокрема, розгортання процесу демократизації в Україні та пошуки нової ідентичності в умовах трансформації суспільства, а також зміни політичного курсу, дебати про спільні історичні наративи в Польщі, роблять цю тему досить актуальною та важливою для аналізу.

Проведення ретельного аналізу образу Івана Мазепи у творчості романтиків обох країн є необхідним для розуміння еволюції культурних, ідейних, ідентифікаційних процесів у цих націях. Вивчення рецепції образу Івана Мазепи сприяє розкриттю складності взаємодії культур, впливу історичних подій на формування менталітету та національної свідомості.

У світлі сучасних дискусій щодо конструктивного співробітництва між Україною та Польщею у політичній, економічній та культурній сферах, дослідження образу Івана Мазепи набуває ще більшої актуальності. Подальший розгляд цієї проблематики допоможе розкрити глибину і складність взаємин між цими двома народами та виявити нові можливості для спільного розвитку.

Отже, в контексті зазначених аспектів, дослідження образу Івана Мазепи у творчості польських та українських романтиків має велике значення для глибокого аналізу взаємовідносин між культурами.

Дослідження теми «Постать Івана Мазепи у творчості польських та українських романтиків» здійснювалося через аналіз різноманітних літературних та історичних джерел, які відображають різні аспекти сприйняття цієї історичної постаті. О. Вечірко досліджує вплив творчості Байрона на українську літературу та культуру, включаючи сприйняття образу Мазепи. Д. Дорошенко в своїй роботі розглядає Мазепу як історичну та літературну фігуру, аналізуючи різні аспекти його сприйняття в українській та світовій літературі. О. Ковалевська аналізує різні традиційні та модернізаційні інтерпретації образу Мазепи в українській культурі. Т. Люта розглядає історію сприйняття образу Мазепи в українській літературі. Ф. Проданюк аналізує еволюцію образу Мазепи у творчості Вольтера та його вплив на загальне сприйняття гетьмана. Н. Петриченко аналізує розвиток міфу про Мазепу в російській та польській літературі. О. Семенченко розглядає сприйняття Мазепи у європейському романтизмі та його значення для розвитку літературних та культурних традицій першої половини XIX століття та його вплив на культурні процеси цього періоду. Ф. Равіта представляє біографічне дослідження про Івана Мазепу, висвітлюючи його життя та діяльність як гетьмана, а також його роль у польсько-українських відносинах. Р. Радишевський та В. Свербигуз пропонують інтерпретацію образу Мазепи в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. Автори висвітлюють, як Мазепа сприймався в контексті польсько-українських відносин та культурно-історичних зв'язків того періоду. Т. Таїрова-Яковлева подає докладний аналіз життя та діяльності гетьмана Мазепи, його вплив на історію України та роль в українській літературі, культурі. Губерт Бабінський досліджує поширення легенди про Мазепу в європейському романтизмі та її вплив на літературні твори різних країн. Автор аналізує, як образ Мазепи і його історія відображаються у романтичній літературі та мистецтві.

Ці та багато інших досліджень зробили важливий внесок у розуміння сприйняття образу Мазепи в українській та польській літературі, відображаючи різноманітність підходів та перспективи дослідження цієї теми. Кожен з авторів пропонує свій унікальний погляд на цю історичну постать, розкриваючи

різноманітність її інтерпретацій та значення для культурного контексту обох народів.

Метою дослідження є визначення та дослідження особливостей відображення постаті Івана Мазепи у творчості польських та українських романтиків, зокрема виявлення подібності та відмінності у художньому портреті гетьмана.

Для досягнення сформульованої мети дослідження необхідно вирішити низку завдань:

- розглянути історичну постать І. Мазепи.
- охарактеризувати перші літературні образи гетьмана.
- проаналізувати образ Мазепи у «Щоденниках» Яна-Хризостома Паска.
- описати європейський контекст романтичного міфу Мазепи.
- реконструювати образи Мазепи у творчості Юзефа-Богдана Залеського і Томаша Падури.
- розглянути образ гетьмана у творчості Юліуша Словацького.
- проаналізувати постать гетьмана у творчості Тараса Шевченка.

Об'єктом дослідження є художні твори, в яких І. Мазепа – центральна постать, зокрема «Щоденники» Яна-Хризостома Паска, «Думка Мазепи» Юзефа-Богдана Залеського, «Мазепа» та «Король Ладави» Юліуша Словацького, поема «Мазепа» Джорджа Байрона, поема «Полтава» Олександра Пушкіна, «Історія Карла XII» Вольтера, дума «Мазепа» та історичний нарис «Ян Мазепа» Томаша Падури, поеми «Великий льох», «Іржавець» та «Чернець» Тараса Шевченка.

Предметом дослідження є художній образ І. Мазепи, порівняльна характеристика портретів гетьмана у польській та українській літературах.

Методи дослідження, використані в роботі: порівняння, проектування, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, систематизація, абстрагування та конкретизація, аналіз документації та результатів діяльності дослідників з проблеми проведеного дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в наявності оригінального дослідницького матеріалу, що є результатом систематичного та глибокого аналізу творів польських та українських романтиків з урахуванням їхнього взаємозв'язку з історичним контекстом та культурним середовищем. Першочерговим здобутком дослідження є виявлення особливостей у сприйнятті та інтерпретації образу Івана Мазепи у творчості представників романтичного напрямку в обох країнах.

Досягненням автора цієї роботи є глибоке вивчення не тільки літературних творів, але й історичних джерел, аналіз листування та інших матеріалів, які допомагають краще розібратися у контексті та сутності образу Івана Мазепи для романтичних письменників. Крім того, використані методи дозволяють встановити подібні та відмінні риси у сприйнятті образу Мазепи в різних культурних традиціях.

Додатково, робота містить оригінальний аналіз та інтерпретацію знайдених даних, враховуючи різні погляди та підходи романтичних письменників до образу Івана Мазепи. Це дає можливість розкрити широкий спектр інтерпретацій і значень, що призводить до глибшого розуміння ролі цього історичного персонажа в культурному контексті обох націй.

Відповідно наукова новизна цієї роботи полягає у систематизації та аналізі оригінального дослідницького матеріалу, який дозволяє краще розуміти спільні та відмінні культурні, ідейні тенденції в творчості польських та українських романтиків щодо образу Івана Мазепи.

Практичне значення роботи полягає в декількох ключових аспектах.

По-перше, автор дослідження робить значний внесок у розвиток галузі порівняльного літературознавства. Акцентуючи увагу на спільних та відмінних рисах сприйняття образу Івана Мазепи у польській та українській літературі, робота розширює розуміння механізмів взаємодії між культурами крізь призму літературної творчості. Це сприяє подальшому розвитку теорії порівняльного літературознавства та розумінню процесів культурного обміну.

По-друге, практичне значення результатів роботи полягає в потенційному їх використанні викладачами, студентами, науковцями та всіма, хто цікавиться вивченням літературного процесу та культурних взаємин. Результати дослідження можуть стати основою для курсів з історії порівняльного вивчення літератур, історії культури, а також для проведення подальших досліджень у цій області.

Додатково, робота має важливе значення для формування культурного діалогу та взаєморозуміння між українським та польським народами. Шляхом аналізу сприйняття образу Івана Мазепи у літературі двох націй, робота сприяє зближенню культурних та історичних норм, що може мати позитивний вплив на міжнаціональні стосунки та співпрацю.

Таким чином, практична цінність роботи полягає в її спроможності розкрити нові аспекти взаємовідносин між культурами крізь призму образу Івана Мазепи, а також у її потенційному впливі на подальші дослідження у галузі порівняльного літературознавства та культурології.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, налічує 62 джерела використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ОБРАЗ МАЗЕПИ В ІСТОРІЇ ТА В ЛІТЕРАТУРІ ДО ХІХ СТ.

1.1 Історична постать Мазепи

Іван Степанович Мазепа – гетьман України з 1687 по 1709 рік, видатний державний, політичний і культурний діяч кінця XVII – початку XVIII століть.

Початкову освіту здобув у Київській братській школі, згодом закінчив Києво-Могилянську колегію та Єзуїтську колегію у Варшаві, три роки навчався в Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах, де здобув ґрунтовну освіту та досвід європейського політичного і культурного життя. Володів кількома іноземними мовами. Національно-політичні переконання І. Мазепи сформувалися під час служби у гетьманів П. Дорошенка та І. Самойловича, які мали програми відродження незалежної та соборної Української держави [Вечірко].

Насичена і драматична біографія Івана Мазепи (бл. 1639–1709) поділяється на два окремі етапи: в молодості, до 1669 року, він служив Речі Посполитій, потім опинився на Задніпров'ї, де в 1687 році він піднявся до гетьмана.

Польський етап життя Мазепи був дуже багатообіцяючим і включав в себе посаду при дворі Яна Казимира, виконання деяких дипломатичних доручень короля, а також отримання посади чернігівського воєводи у 1665 році, яку раніше обіймав його батько [Kłaczkowski, s. 169. 2002].

Після переїзду Мазепа швидко піднявся по місцевій політичній та військовій драбині, а на посаді гетьмана став довіреною особою царя Петра I. Масштаб його позиції на той час ілюструють нагородження його російським орденом Андрія Первозванного (1700; одна з перших номінацій), польським орденом польського ордену Білого Орла (1703; перша номінація) та надання титулу Duke Sacri Imperii Romani (1707).

Велика Північна війна виявила для Мазепи привабливі й цікаві перспективи. Надзвичайне послаблення Речі Посполитої у війні зі Швецією відкрило перед ним спокусливу можливість реалізувати титул гетьмана «обох берегів».

Народившись і вирішивши на Правобережній Україні, Мазепа не міг без туги думати про рідні землі, що відійшли до поляків. Як щирий захисник православної церкви, він не міг не перейматися репресіями, які католики та уніати організували на Правобережжі, зазначає Т. Таїрова-Яковлєва [Таїрова-Яковлєва, 2018]. Це був один з найкращих моментів у житті Мазепи. Його найсміливіші мрії почали здійснюватися, що потроїло його силу і волю.

Завдяки своїм дипломатичним здібностям Мазепі вдалося налагодити відносини з царицею Софією, фактичним головою московського уряду князем В. Голіциним, а також з їхнім наступником царем Петром I, що врятувало Україну від можливого знищення після московського перевороту 1689 року.

Незважаючи на заборону міжнародних дипломатичних відносин, закріплену в Коломацьких статтях, угоді між Україною та Московією, підписаній після обрання Мазепи гетьманом, він мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи, зокрема з Веттіанами в Польщі, Гіреями в Криму та іншими. Для захисту південних кордонів він побудував фортеці на півдні України, зокрема Новобогородицьку та Новосергіївську на річці Самарі.

Шукаючи підтримки серед козацької старшини Лівобережної України, Мазепа подбав про забезпечення її представників маєтностями, про що свідчать гетьманські універсали Василю Борковському, Прокопу Левенці, Михайлу Михлашевському, Івану Скоропадському та іншим. Водночас Мазепа відстоював інтереси рядових козаків і посполитих, що зафіксовано в універсалах 1691, 1692, 1693, 1701 років та інших, які регулювали питання податків і праці («панщини»). Вихований на принципах меркантилізму, Мазепа сприяв розвитку економіки держави в різних сферах, передусім у промисловому виробництві та торгівлі.

У 1707–1708 роках Мазепа прийняв найважливіше рішення у своєму житті, перейшовши на бік Карла XII, зробивши спробу інкорпорувати Лівобережну Україну до складу республіки з широкою автономією (цей крок також іноді трактується як спроба здобути суверенітет для України). Полтавська битва 1709

року ознаменувала поразку цієї концепції і зробила Мазепу однією з найненависніших постатей в історії [Ostrowski, s. 317, 2016].

Історія Мазепи, на якій була побудована його легенда, зберегла дуже мало деталей і в основному зводилася до двох фактів: тривіального (роман з чужою дружиною) і незвичайного, що стимулює романтичну уяву (покарання, яке наклав зраджений чоловік у вигляді прив'язування голого винуватця до коня, вигнаного в степ). Про все це написав Вольтер, але невідомо, які першоджерела він використовував [Raszewski, s. 437, 1966].

Перемога українсько-російських військ і звільнення басейну Дніпра до його гирла в Чорному морі від татарсько-турецького контролю викликали захоплення сучасників і спричинили появу низки художніх літературно-графічних творів, серед яких чільне місце посідали праці вихованців Києво-Могилянського колегіуму. Першим на цю подію відгукнувся Пилип Орлик. Уже на той час наблизений до гетьманської канцелярії, він видав віршований панегірик «Alcides Rossiyski triumfalnym lawrem vkoronowany...» (Вільно, 1695 р.) на честь перемог козацьких військ, очолених Іваном Мазепою. Панегірик має титульний аркуш із посвятою «від найнижчого слуги Пилипа Орлика з-поза руських кордонів через пошту почут [у], виголошуючого славу і публічному світові невинним пером оголошен [у]...» [57].

Як гетьман Війська Запорозького, Мазепа прагнув об'єднати козацькі землі Лівобережжя, Правобережжя, Запоріжжя і, по можливості, Слобожанщину та Ханську Україну в єдину Українську державу під гетьманською владою, щоб встановити сильну самодержавну гетьманську владу в державі європейського зразка з традиційною козацькою системою правління.

Як ревний покровитель православної церкви, Мазепа надав кошти на будівництво багатьох церков по всій Гетьманщині, збудованих у стилі українського бароко. Завдяки зусиллям Івана Мазепи Києво-Могилянський колегіум отримав статус академії (тодішня назва – Могилянська академія) (завдяки фінансовій підтримці гетьмана було збудовано нові корпуси, а кількість студентів зросла до 2 000).

Гетьман Іван Мазепа не лише порушив питання запровадження європейської освіти в Україні, а й залучив народну інтелігенцію до розбудови сучасного українського гетьманату за західноєвропейським зразком з новітніми інституціями, що існували поряд з колишніми гетьмансько-козацькими урядами, а саме: сеймом, палатою депутатів і шляхетськими сеймами. Автори також переконливо описують, як рішуче Іван Мазепа впроваджував цінності європейської демократії в Україні. Вони наводять факти, які доводять, що Перша Конституція України Пилипа Орлика також народилася в мазепинському оточенні. Хоча тексти Конституції Мазепа досі невідомі ані українським громадянам, ані дослідникам, на них посилалися цар Петро I та московські воєводи, і вони часто згадуються в документах того часу.

Як відомо, українське бароко, також відоме як козацьке бароко, досягло свого розквіту за часів Мазепа. Велике меценатство, розбудова Поділля, реставрація Лаври та Михайлівського собору, розвиток науки, освіти та книгодрукування – все це його заслуга.

«У монархічній ідеї правління Великих князів Київських гетьман Іван Мазепа, як людина епохи бароко, вбачав прив'язаність і спадкоємність Гетьманщини до попередніх державотворчих традицій, але водночас не зупинявся перед новими рішучими діями. Як і Богдан Хмельницький, він мріяв про відродження і розбудову Української Гетьманщини, яка б об'єднала території княжої України-Русі» [Радишевський, Свербигуз, 2006].

Власну освіту та високу культуру використовував у державній політиці. За часів правління Івана Мазепа міське та церковне будівництво, музика бароко, придворне мистецтво та українська літературна мова на тлі багатомовності піднялися на дуже високий рівень.

Мазепа також був людиною бароко, воїном і меценатом. Його життя сповнене пошуків і суперечностей, які й досі викликають палкі дискусії серед науковців. Варто відзначити багато цікавих маловідомих речей, наприклад, Євангеліє арабською мовою з родинним гербом Мазепа. Мати Івана Мазепа,

Марія Магдалина, заснувала школу вишивання в Києві при Фролівському монастирі.

Зокрема, він фінансував будівництво Києво-Могилянської академії та Чернігівського колегіуму, які згодом збагатилися сучасними бібліотеками та рідкісними рукописами.

Зусиллями гетьмана видавалися твори української літератури, зокрема твори Афанасія Зарудного, Дмитра Туптала, Григорія Двоєслова та багатьох інших.

Опосередковано діяльність Мазепи також вплинула на розвиток архітектури, мистецтва та образотворчого мистецтва, що дало підстави мистецтвознавцям говорити про появу наприкінці XVII – на початку XVIII століття унікального стилю, який отримав назву «мазепинське бароко». Крім того, цілеспрямована політика Мазепи призвела до загального відродження, яке позначилося не лише на розвитку всіх галузей мистецтва, а й філософії, богослов'я, суспільних та природничих наук.

Цикл тез на честь спудеїв і випускників Могилянсько-Мазепинської академії створив Іларіон (Іван) Мигура. Як зауважив Іван Сойко, Мигура був не «художником-штихарем», як це вважалося тривалий час, а професором синтагми в академії й автором текстових присвят під цілою низкою панегіриків. І. Мигура ставив свій підпис під текстовими частинами творів, а художніми виконавцями, очевидно, могли виступати знані штихарі – Леонтій Тарасевич та Іван Щирський [57]. Цікаво порівняти з його роботами, присвяченими молодому поколінню гетьманських кривних та свояків, вихованців відбудованого закладу освіти.

Іван Мазепа – особистість настільки непересічна і багатогранна, що для його зображення потрібна ціла палітра фарб. У його житті було стільки пригод, перипетій та випробувань долі, що будь-яка художня вигадка тьмяніє на цьому тлі.

Природжений політик, талановитий полководець і дипломат, людина мужня, амбітна і цілеспрямована – він був уособленням епохи українського духовного Відродження і піднесення козацтва. Поет і філософ. Добре освічений,

багатий, з гострим та іронічним розумом, він двадцять років успішно маневрував океаном політичної боротьби, залишаючись біля керма України. Переживши безліч зрад і доносів, практично ніколи і нікому не відкривав своєї душі. І лише з небагатьох творів Мазепи, що дійшли до нас, можемо відзначити загадкового романтика, в серці якого кипіли ретельно приховані пристрасті та мрії.

1.2 Постать Мазепи в літературі бароко

При дворі гетьмана Мазепи перебували придворні письменники, до професійних обов'язків яких входило оспівування в ідеалізованій формі військових перемог та досягнень вищих чиновників у державних справах. Як і в античному світі, декламації в бароковій культурі стали частиною вистав та церемоніальних заходів. Батуринський придворний етикет значною мірою базувався на досвіді європейських країн, зокрема Італії, Франції та Німеччини. Танці, співи, поезія та гра на музичних інструментах при гетьманському дворі поступово стали звичною частиною світського життя військової старшини. При дворі Мазепи були поставлені найвідоміші твори європейської драматургії та українського драматурга Дмитра Туптала. У Батурині розвинулася традиція організації мистецьких салонів, які вважалися прерогативою вищих класів [Городинська, с. 45. 2021].

Кілька текстів, написаних у XVIII столітті, можна вважати попередниками творів епохи романтизму, в яких з'явився образ Мазепи. Один з них – віршований подорожній щоденник місіонера-єзуїта Францішека Гостецького під назвою «Велике посольство». У ньому автор описав свою подорож у 1712–1714 роках, яку він здійснив разом з послом польського короля Августа II Саса, мазовецьким воєводою Станіславом Хоментовським. Текст щоденника був опублікований автором у Львові в 1732 році. Певне місце в цих подорожніх нотатках присвячено українським вигнанцям у турецьких володіннях, зокрема гетьману Мазепі.

Іншим твором, присвяченим Мазепі та його оточенню, був французький роман Анрі Констана д'Орвіля «Мемуари Азема», написаний у 1764 році. Зміст твору свідчить про те, що його автор був добре поінформований про події на території України наприкінці XVII – на початку XVIII століть. Йому були відомі деякі подробиці, про які можна було дізнатися лише від самого гетьмана або його найближчого соратника та однодумця Пилипа Орлика.

Повідомляючи у своєму романі про таємні переговори Мазепи з царем Петром I, д'Орвіль вклав у уста московського монарха коротку фразу про те, що український народ нібито потребує пана над собою. Цар, звертаючись до гетьмана, сказав: «Ти один можеш привести їх до мого заліза. Козаки тебе люблять, ти їм дорогий. Передай їх мені. Моє військо до твоїх послуг» [56].

I. Мазепа відповів з гідністю: «Цей проект матиме багато труднощів. Український народ очікував захисту і миру від поляків як своїх сусідів. Поки Річ Посполита дивилася на нього як на союзника, козак дотримувався своїх зобов'язань, але як тільки вона спробувала обмежити його права, він відмовився від покори і шукав більш вірного союзника у Вашій Величності. Козак має право: або смерть, або воля. Права і вольності йому дорожчі за життя. Я проллю свою кров, щоб зберегти його свободу. Українці краще покинуть свої домівки, ніж стануть рабами. Ваша Величність пробачить мою відвертість. Важке ярмо, під яким живе московський народ і до якого він звик, зовсім не підходить для поневолення гордої душі козацького народу» [Ковалевська].

Цікаво, що відомий поет того часу Іван Орновський писав: «Я слуга сарматських муз і роксоланського Парнасу». Ми знаємо, що це назви народів, які існували кілька тисяч років тому на території сучасної України, і з цих віршів можемо зробити висновок, що українці вважали себе їхніми нащадками. Вони знали, що все це ланки одного ланцюга, що не нові на цій землі, а сармати і роксолани – наші героїчні предки. Захисник держави і віри – ось ідеал воїна, який культивувався за часів Мазепи.

Іван Орновський написав барокові поеми про гетьмана Мазепу та козацьку старшину. Мова цих творів претензійна і барокова [Радишевський, Свербигуз, 2006].

Бароковий стиль панегірика має чимало літературних пам'яток, унікальних за своїм сюжетом – у них гетьмани співіснують в одному вимірі з Геркулесом, Меценатом та іншими героями античної культури. І це не дивно, адже всім відомо, що в Україні того часу грамотними були навіть жінки та діти, і, звісно, багато високоосвічених людей склали читацьку аудиторію цих авторів.

У XVIII столітті в Західній Європі зростає інтерес до історії та культури України, а також до її видатних політичних діячів. Зокрема, європейські науковці та культурні діячі приділяли багато уваги постаті українського гетьмана Івана Мазепи. Про його життя та діяльність говорили в Англії, Франції, Нідерландах, Швеції, Німеччині, Польщі та інших країнах. Європейські дипломати, політики та письменники присвячували Мазепі багато місця у своєму листуванні, мемуарах та щоденниках.

Серед них чільне місце посідає історична праця Вольтера «Історія Карла XII». На думку значної кількості дослідників, саме всесвітньо відомий французький письменник, історик і філософ Вольтер (1694–1778) сприяв зростанню інтересу в Західній Європі до постаті українського гетьмана І. Мазепи.

У двох своїх працях він проаналізував деякі питання української історії та суперечливі сторони біографії Івана Мазепи: «Історія Карла XII, короля Швеції» та «Історія Російської імперії за Петра Великого». За життя Вольтера було опубліковано сім різних видань його «Історії Карла XII» (перше – 1731 року, останнє – 1775 року) [59]. Автор вносив до них певні зміни та уточнення.

На думку дослідників, у матеріалі, що стосується України та І. Мазепи, змін не було. Україні та її гетьману Івану Мазепі був присвячений один розділ праці. Вольтер надав інформацію про розміри України, її столицю Батурин, ґрунти та головну річку – Дніпро (Борисфен). У своєму творі Вольтер надає

читачеві фрагментарну інформацію про гетьмана Івана Мазепу. Письменник змалював становище українських земель у складі Московської держави та спробував з'ясувати умови і причини переходу гетьмана Мазепи на бік шведів. Відомий філософ розкрив наслідки для України таких дій гетьмана до і після Полтавської битви.

В «Історії Карла XII» міститься коротка розповідь про гетьмана Івана Мазепу, яка згодом стала дуже популярною в Західній Європі. Зокрема, в розповіді про Україну та гетьмана Мазепу знаходимо такі рядки: «... польський шляхтич на ім'я Мазепа, родом з Подільського воєводства, колись був прихильником Яна Казимира і здобув деяку освіту при його дворі. Коли стало відомо про його зв'язок з дружиною польського шляхтича, його прив'язали голим до дикого коня і в такому стані вивезли. Кінь, який прийшов з України, повернувся до села і привіз Мазепу, напівмертвого від втоми і голоду. Кілька селян прийшли йому на допомогу; він залишився серед них надовго і відзначився в численних набігах на татар. Перевага його освіти принесла йому велику повагу серед козаків; слава його, що зростала з кожним днем, спонукала царя зробити його паном (князем) України» [Voltaire, с. 172–173, 1933].

Особисте життя Мазепи вперше відкрив Західній Європі Вольтер. Згодом найцікавіші сторінки з життя Мазепи стали джерелом творчого натхнення для багатьох представників романтизму і поставили українського гетьмана та саму Україну в центр західноєвропейської романтичної легенди про пригоди на дикому коні. Ця тенденція була особливо характерною для французької та англійської літератури.

На думку багатьох українських та зарубіжних дослідників, саме завдяки Вольтеру в літературі та мистецтві Західної Європи закріпився образ українського гетьмана Івана Мазепи як героя-коханця. Відомий мислитель сприяв поширенню популярної історії про роман Мазепи з дружиною польського шляхтича Фальбовського.

Переважає більшість дослідників вважає, що бачення Вольтером козацької України було типовим для тогочасної Франції. В «Історії Карла XII» Вольтер

намагається об'єктивно описати постать українського гетьмана Івана Мазепи, політичні події та перебіг військових баталій на українських землях на початку XVIII століття. Пізніше відомий мислитель змінив свої погляди на українське питання загалом і на характеристику Івана Мазепи зокрема. У середині 1750-х років російська імператриця Єлизавета Петрівна вирішила замовити видання біографії Петра І.

Зазначений епізод особистого життя Мазепи був яскраво описаний у творах Дж. Байрона та В. Гюго. Байрон створив новий тип ліричного героя в літературі, основними рисами якого були бунтарство, прагнення до свободи, гідність, гордість, мужність і сила.

1.3 Образ Мазепи у «Щоденниках» Яна-Хризостома Пасека

У 1836 році вийшли друком «Щоденники» Яна-Хризостома Пасека, який одразу ж завоював прихильність читачів як солдат і як письменник. Автор поєднував у своїх спогадах правду з фантастичними вигадками та був, за висновком польського літературознавця Яна Островського, «*niesamowity kłamca*», що вирішив виказати свою образу на Івана Мазепу. А. Міцкевич та З. Красінський високо оцінили «Щоденники». Іншу позицію – суттєво відмінну – зайняли поети родом з України. Ю. Залеський висловив застереження щодо «Щоденників» у примітці до своєї «Думки про Мазепу». Ю. Словацький увів Пасека у свою п'єсу, але як балакуна, «з папужною урочистістю», який читає «макаронну поему» (через велику кількість латинських макаронізмів, що були поширені в розмовній мові шляхти). [Balicki, s. 94. 1958]. Немає сумніву, що, як і Ю. Залеський, він був обурений тим, що Пасек написав про Мазепу. Під його пером народилася зневажлива оповідка про любовну пригоду гетьмана з дружиною польського шляхтича Фальбовського. До того ж, колись Мазепа звинуватив Пасека у зраді, за що Пасек дав йому «кулака в рота», а у своїх «Щоденниках» представив його як наклепника і розпусника. Автор не

шкодує сатиричних фарб, щоб знеславити свого недавнього кривдника, що більше нагадує спробу літературної помсти.

«Щоденники» Пасека були популярними в Польщі і поширювалися усно та письмово. Про це свідчить той факт, що Вольтер, пишучи про роман Мазепи у своїй «Історії Карла XII», взяв інтерв'ю у польського короля в еміграції в Парижі Станіслава Лещинського, який письмово підтвердив «усі факти», викладені в його книзі, в тому числі й історію кохання Мазепи [Holubnyszy, p. 344. 1950]. Про обман Мазепи згадував польський мемуарист Еразм Отвіновський у своїх спогадах 1696–1728 років [Otwinowski, p. 169. 1849].

Роман, описаний Пасеком, став невід'ємною частиною біографії та характеристики Мазепи у рецепції пересічного західного читача. Саме ця романтична характеристика Мазепи приваблювала не лише Вольтера, але й інших поетів: лорда Байрона («Мазепа», 1818), Віктора Гюго («Мазепа», 1829), Олександра Пушкіна («Полтава», 1829) та інших.

Не лише поетів і художників приваблювала постать Мазепи як легендарного романтичного героя амурних пригод. Дипломатів, істориків, очевидців того часу, численних дослідників того періоду, зокрема так званої Великої Північної війни (1700–1721) більше цікавила історична постать Мазепи як динамічної особистості, державного діяча і політика.

Романтиків насамперед цікавив надзвичайно драматичний епізод із юності героя. Вони були зворушені долею жорстоко покараного коханця (Словацький також наказав замурувати його), але Пасек мав про нього зовсім іншу думку, головним чином з особистих причин. У 1662 році у Варшаві між ними виникла суперечка, яку Пасек описав так: «*Przyszędłem tedy dobrze podpity i mówię do owego Mazepy: Czōłem, panie assawula!*» [63].

Проте найважливіше мало статися лише наступного року, після чого – як констатує щоденник – «*Mazepa z konfuzją wyszedł z Polski*» [63]. Від Пасека дізнаємося, що зраджений шляхтич, який співпрацював з Мазепою, був його сусідом на Волині і звався Фальбовський. «*Tak ci nacudował się nad nim, namęczył – czytamy; rozebrawszy go do naga, przywiązał go na jegoż własnym koniu, zdjąwszy*

kulbakę, gębą do ogona, a do głowy tyłem, ręce opak związano, nogi pod brzuch koniowi podwiązano, potężnie bachmata dosyć z przyrodzenia bystrego zhukano, kańczugami osieczono, a jeszcze nadgłówek mu zerwawszy z głowy, kilka razy nad nim strzelono. Tak tedy jako szalony bachmat skoczył ku domowi» [63].

По дорозі додому Мазепа був тяжко поранений, так що «*stróż poznał głos, otwiera: obaczywszy straszydło, znowu zamknął i uciekł. Wywołał wszystkich ze dworu. Zaglądają drzwiami, żegnają się: on się zwierza, że jest ich pan prawdziwy: nie wierzą. Tak ci ledwie, skoro już też mało rzec mógł, i zбиты, i zziębły, puścić-go. Do żony zaś pojechawszy Falbowski, już wiedział wszystkie sposoby, zakolatał w to okno, któredy Мазепа wchodził; otworzono, przyjęto jako wdzięcznego gościa. Ale też co ucierpiano, tych okoliczności opisać się tu nie godzi, osobliwie jednak od ostróg, na to przygotowanych i umyślnie tu gdzieś koło kolan przywiązanych. Sufficit, że to był znaczny i sławny przykład na ukaranie i upamiętanie ludziom swawolnym. Мазепа zaś ledwie nie zdechl i wysmarowawszy się, z całego wstydu pojechał z Polski» [63].*

Спогади Яна-Хризостома Пасека мають форму оповідання. Вони нагадують усне висловлювання, розраховане на певну групу слухачів.

Пасек, ворог Мазепа, перебував на службі при дворі польського короля і був залучений до конфедеративної змови проти короля (1661), про яку Мазепа випадково дізнався і повідомив Яна Казимира. Пасек присягнувся помститися Мазепі. Бажаючи дискредитувати його, він написав у своїх щоденниках про роман з дружиною польського шляхтича Станіслава Фальбовського [Pasek, p. 301. 1968].

Пасек писав, що Мазепа був частим гостем у домі Фальбовського. Його подарунки господині будинку привернули увагу Фальбовського, який вирішив з'ясувати стосунки своєї дружини з Мазепою. Одного разу, сказавши їй, що їде у тривалу подорож, він ненадовго зупинився біля будинку. Дружина нібито запросила Мазепу через гінця. Погодившись, Мазепа, не очікуючи нічого поганого, вирушив у гості. Дорогою його зупинив Фальбовський, і на запитання, куди він їде, відповів, що до сусіда. Коли Фальбовський показав йому свого листа до дружини, а слуга підтвердив, що Мазепа відвідував мадам Фальбовську

стільки разів, скільки є «волосся на голові», Мазепа зізнався. Розлючений Фальбовський вирішив покарати Мазепу в оригінальний спосіб. Пасек закінчує свою розповідь тим, що Фальбовський повертається додому і докоряє дружині за те, що у неї «свербить тіло».

У своїх спогадах Пасек пише про цей роман поверхнево, не називаючи ні імені пані Фальбовської, ні назви місцевості, обмежуючись твердженням, що це сталося на Волині (Вольтер взагалі не називає ні імен, ні місцевостей).

Можна припустити, що Пасек, перебуваючи у Смоленську, де брав участь у польсько-московських переговорах, від когось почув цю історію, звідси стільки вигадок і перекручень. Відтак, деякі дослідники, як, наприклад, польський історик А. Бельовський, вважають, що конфлікт між Фальбовським і Мазепою був суто політичним [Bielowski, с. 155. 1884]. Дмитро Дорошенко також висловив сумніви щодо достовірності цієї події у спогадах Пасека [Дорошенко, с. 15. 1938].

Висновки до I розділу

У першому розділі дослідження було ретельно проаналізовано образ Івана Мазепи в історичному контексті та його перші відображення в літературі. На основі отриманих даних та проведеного аналізу можна зробити наступні висновки.

У рамках дослідження було виявлено, що історична постать Івана Мазепи займає важливе місце в українській та світовій історії. Він відомий як визначний діяч гетьманату в епоху Руїни, який відіграв важливу роль у боротьбі за незалежність та союзи з козаками під час війни з Польщею та Швецією. Його діяльність та роль у формуванні української державності стали предметом вивчення та обговорень серед істориків та літературознавців.

Виходячи з аналізу літературних джерел епохи бароко, було виявлено, що образ Мазепи в цей період відображався з великою емоційністю та драматизмом. Він часто сприймався як символ героїзму та національної самосвідомості, але

водночас і як складна та суперечлива фігура, яка примушувала літераторів та читачів задуматися над моральними дилемами та проблемами влади.

Дослідження образу Мазепи в «Щоденниках» Я-Х. Пасека підкреслило його значення у польській літературі. У цьому творі Мазепа зображується як складна та амбівалентна постать, яка змушує читачів задуматися над природою влади та моральними дилемами. Образ Мазепи у «Щоденниках» став важливим внеском у розвиток образної та психологічної глибини літературного твору.

Отже, у першому розділі дослідження акцентовано увагу на значенні образу Мазепи як історичної та літературної фігури до ХІХ століття, а також вказано на його складність та багатогранність у відображенні у літературних творах.

РОЗДІЛ 2

РОМАНТИЧНИЙ ОБРАЗ МАЗЕПИ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

2.1 Європейський контекст міфу Мазепи

Неординарна і суперечлива постать Івана Мазепи стала не лише найромантичнішою, але й справді культовою фігурою європейської культури і мистецтва. Сьогодні у світовій літературі маємо величезну кількість інтерпретацій та оцінок образу Мазепи, часом не тільки неоднозначних, але й діаметрально протилежних.

У світовій літературі існує дві традиційні оповіді про гетьмана. Перша – це романтичний опис пригод молодого Мазепи, підкорювача жіночих сердець. Друга зображує зіткнення Мазепи з Петром I, події напередодні та навколо Полтавської битви. Наприклад, поема «Полтава» О. Пушкіна розповідає про Полтавську битву, про перехід Мазепи на бік Швеції, що оцінюється автором як зрада. Варто зауважити, що більшість історичних фактів, викладених у творі, бралися з пісень, дум та документів, які мали виражений проросійський характер, тож про об'єктивність висвітлення подій у творі з проукраїнської перспективи мови бути не може. Поема і досі жваво обговорюється в літературних колах і отримує різноманітні оцінки, головним чином залежно від національних і ідеологічних позицій самого літературознавця. Але уявлення Мазепи у О. Пушкіна, а також інших відомих історичних осіб, переважно сприймаються як образ лицеміра та зрадника.

Як чисто історична поема, «Полтава» контрастує з романтичною інтерпретацією того ж самого сюжету Байроном у поемі «Мазепа». Байрон не аналізував відносин Мазепи з Петром Великим та його зраду в історичному контексті, оскільки його більше зачаровував зовнішній аспект біографії Мазепи, що мінився романтичними ефектами зображення персонажа [58].

Міф про коханця Мазепу започаткував відомий французький просвітник Вольтер. У своїй «Історії Карла XII» він опублікував розповідь поляка Пасека

про те, як, коли Мазепа був молодим і служив при дворі короля Яна Казимира, він мав інтимний зв'язок із заміжною дамою. Обманутий чоловік спіймав Мазепу і вирішив покарати його таким чином: прив'язав його голим до спини норовистого коня і відпустив. Таке покарання на той час вважалося ганебним.

У 1818 році була опублікована поема «Мазепа» відомого англійського романтика Байрона. Сюжет твору полягає в тому, що старий Мазепа, програвши Полтавську битву, розповідає королю Карлу XII про свій роман у молодості. Байрону вдалося створити вражаючий образ Мазепи, який, прив'язаний до спини коня, їде через землі Польщі та України. Саме цей образ з легкої руки поета увійшов у тогочасну європейську літературу.

Сюжет поеми Байрона «Мазепа» запозичений з «Історії Карла XII» Вольтера і є підстави вважати, що саме читання цієї поеми надихнуло О. Пушкіна на написання «Полтави» як контрапункту до байронівської інтерпретації Мазепи. Байрон використав ранній епізод з життя українського гетьмана, момент, коли прихильник польського короля Яна Казимира перетворюється на злочинця, який втерся в довіру до польської королеви. Мазепу прив'язують до скаженого коня, який несе його степом крізь усі жахіття. Переслідуваний вовками, голодний, знесений хвилею бурхливої води, Мазепа зберігає незламний дух, який допомагає йому подолати всі нещастя і страждання.

Образ Мазепи є типовим романтичним героєм байронічного типу. Адже певною мірою він є «злочинцем» (у тому сенсі, що переступає встановлені межі), бунтарем, який у максималістський спосіб нехтує усталеними соціальними і моральними нормами, кидаючи виклик суспільству.

Байронівський Мазепа також демонструє риси «прометеївського образу», оскільки поет знаходить в образі свого героя проблиски страждань та поривань безсмертного титана Есхіла. Автор називає Мазепу: «титаном дуба, гетьманом землі козацької» [53]. Стійкість – риса характеру, яка об'єднує цих двох героїв, незважаючи на те, що вони зазнали поразки, але не були зломлені духом і пережили неймовірні страждання.

Образ гетьмана в інтерпретації Байрона «наближає» Мазепу до звичайного українського козака, автор називає його «козацьким князем», «козацьким сином». Дійсно, гетьман поводить як типовий український козак: він піклується про свого коня і дбає про свою зброю. Зрештою, ця ідея підкреслюється в описі зовнішності героя: «... похмурий і старий, і сам, як цей старезний дуб...» [53].

Більше того, Байрон намагається відтворити характер, риси психологічного портрета відомої історичної постаті, тому завжди підкреслює життєву силу, витримку «козацького князя», його чуйність до ближнього. Відображаючи трагічне напруження пристрастей, поет-романтик вводить мотив невідворотності долі (розлука юнака з коханою Терезою; виживання героя в ситуації, здавалося б, несумісній з життям; вимушена втеча з України і невпевненість у майбутньому).

Англійський письменник одним із перших привернув увагу європейців до суперечливої особистості українського гетьмана. Залишаючись у рамках романтичної ідеалізації, Байрон мало цікавився історичним тлом і створив новий тип ліричного героя, основними рисами якого стали бунтарство, прагнення до свободи, гідність, гордість, мужність і сила.

Можна назвати багато творів європейських авторів, які використовували цей образ. Серед них такі відомі письменники, як Віктор Гюго.

Як і Байрон, В. Гюго також підкреслює дистанцію між цінностями українського героя та західного читача. Однак прагнення романтичного героя до свободи – не єдина роль Мазепи Гюго.

У своїй поемі автор використовує подорож історичної постаті, прив'язаної до коня, для пошуку символічних паралелей у мистецтві. Мазепа символізує митця, і саме цей символ стає центральним для французького романтизму.

У першій частині поеми В. Гюго підкреслює зв'язок між людиною та природою, що її оточує, українською природою, хоча Україна не згадується впродовж усієї подорожі. Однак в останніх рядках першої частини Гюго

повідомляє читачеві про майбутнє головного героя, а саме про те, що одного дня він стане лідером України.

Дикий кінь Мазепи гине. Лише коли українець відв'яжеться від його туші, він зможе піднятися на вершину – стати гетьманом. Гюго розкриває цей символізм у другій частині поеми. Він пояснює, що Мазепа – це символ митця, який прив'язаний до спини Генія. Митець намагається звільнитися від пут Генія, але не може. Геній відриває митця від реального світу. Природа ускладнює цей забіг, бо не розуміє митця. Політ Генія – або коня – переносить митця з банального світу на межу ідеального [60].

Гюго каже, що лише демони та ангели знають, що знаходиться за межами Генія. Митець, що їде на спині Генія, страждає. Він виснажений і близький до смерті. Але Геній забирає Мазепу до свого царства і він стає королем.

У поемі Гюго Мазепа остаточно втрачає риси конкретного історичного діяча й міфологізується. Щоправда, в останніх строфах першого розділу говориться про те, що «цей живий труп одного дня стане повелителем племен України», що «його дика велич народиться із його мук» і він «винагородить себе, засіваючи поле мертвими без погребіння», але говориться на рівні узагальнення, притаманного міфопоетичному герою. Загалом можна стверджувати, що у Гюго відбувається перетворення образу історичного діяча в міфологічний символ.

Насправді, образ Мазепи як коханця мав мало спільного з реальністю. Романтики, взявши щонайбільше один-два уривки з біографії Мазепи, намагалися зобразити його таким собі східноєвропейським Дон Жуаном. Але цей «український Дон Жуан» був здебільшого витвором їхньої уяви. З часом цей образ відійшов у минуле, як і епоха романтизму.

2.2. Образ Мазепи у творчості Юзефа-Богдана Залеського та Томаша Падури

Юзеф-Богдан Залеський як літератор входив до кола представників «української школи» в польській літературі. Себе він називав напівукраїнцем, якого «сповила піснею мати Україна». Образ гетьмана Мазепи з'являється в його творчості в ліричному творі «Думка Мазепи».

Як зазначено в листі Ю.-Б. Залеського, під час літературно-політичних дискусій, контекст, у якому з'явилася «Думка Мазепи», був таким, що письменник, здається, розмірковував разом з Мазепою навіть перед оголошенням Петром I війни шведам. Спочатку голос автора переважає. Три основні тези, які висловлює ліричний герой, такі:

1. Україна тривалий час була самобутньою державою.
2. З часом її населення – відмінне від росіян, дихаюче свободою та бажаюче жити своїм життям – втратило волю, проте все ж не було повністю підкорене. Це підтверджується скаргою, яка пробивається крізь слова покори.
3. Петро I був деспотом, який наклав російський порядок на українців, щоб тримати їх у покорі.

Історична доля (і навіть менталітет) росіян та українців чітко протиставлена в тексті. Якщо «великороси», піддані рабством і деспотизмом, мали не тільки необхідність, але навіть потребу підкоритися, то «малороси», незважаючи на все, не забули про козацьку волю та незалежність.

Письменник обіцяє пояснити, що означала для росіян потреба підкоритися деспотам, хоча зрозуміло, що маються на увазі історичні переваги Петра I.

Залеський у конфлікті, який досяг особливої гостроти у 30–40-х роках XVII ст., як правило, звинувачує обидві сторони, захищаючи таким чином інтереси шляхетської Польщі. Проте в своєму творі «Думка Мазепи», у якому авторські симпатії цілком на протилежному боці, поет повністю виправдовує протест козаків проти гніту польських панів, який особливо посилювався за панування Зигмунта III. На його думку, саме поляки виявилися невдячними, забувши

багаторазові послуги, які надавали їм січовики у боротьбі з Портою та іншими ворогами. У «Думці Мазепи» теж звучить докір сучасному поколінню за пасивність, відсутність патріотичних поривань, переважання меркантильних намірів [Ромащенко, с.128, 2014].

Текст «Думки Мазепи» унаочнює, що «надзвичайний» правитель прагнув володіти Росією, але його «засоби» були занадто жорсткими. Варто зауважити, що відокремити власне виклад письменника від уявного внутрішнього монологу Мазепи досить складно: одне зливається з іншим [Панченко, 2007].

«Думка Мазепи» – це ліричні роздуми героя, який опинився у складній ситуації і змушений покинути королівський двір, де служив пажем. Юнак – красивий і пристрасний, сміливий і по-козацькому безтурботний, щедрий на любовні захоплення: *«Młody i piękny, namiętny i śmiały, acz bogaty i żyjący na polerownym dworze zachował wiernie Mazepa dziki nieco charakter, i zwyczaję swego narodu. Kochał Polki, i nie lubił Polaków, śpiewał przy torbanie i tęsknił za wojną.»* [Zaleski, s. 55. 1838]

На думку Залеського, «жоден зі справжніх богатирів не був таким винахідливим у вчинках і романах, стільки разів не кохав, стільки пригод не зазнавав, як Мазепа». Він при наближенні Б. Хмельницького до Замостя добровільно, а не з примусу (як дехто твердив) залишає двір короля Яна Казимира. Втечу Мазепи автор мотивує не тільки й не стільки любовними ускладненнями, скільки бажанням долучитися до козацької вольниці й помститися за народні кривди, а відтак, досягти найвищого соціального становища.

Майбутнього гетьмана у Залеського змальовано як патріота рідної землі:

*«Niech tam Kudak i ostrowy,
Zaporozców pięć tysięcy,
W pasie kinżał, ostry, nowy,
Nie — nic w życiu nie chcę więcej!
Wolę niżli panów panem,
Ukraińskim być hetmanem.»*

[Zaleski, s. 59. 1838]

У романтичному ключі відтворено весь драматизм ситуації, в якій опинився юнак (спрага, голод, неймовірне напруження сил фізичних та духовних). І все ж молодому пажеві вдається обманути пильну сторожу, пройти непоміченим, аби невдовзі з'явитися в інших шатах – козацьких – на рідній землі [Ромащенко, с.131, 2014]

Міф про Мазепу автор знав, можливо, ще з дитячих років. Під час своїх численних перебувань на Волині, під час своєї довгої подорожі Україною він чув про нього багато суперечливих думок. Тамтешні селяни казали, що гетьман живий. Він заснув з шаблею в руці в Київській лаврі, звідки мав вийти, щоб звільнити Україну. Голови московської церкви щороку проклинали Мазепу в першу неділю Великого посту як «пса», ворога і зрадника Росії. Так само історики і російські поети (навіть О. Пушкін) писали про нього подібне.

Ще один твір, присвячений Івану Мазепі, – однойменна дума Томаша Падури, написана у Батурині 1828 р. Головний герой постає перед нами багатостраждальним борцем за визволення народу. Автор представляє Мазепу у трагічному образі, спричиненому поразкою. Однак закликає не впадати у відчай та стояти за свободу:

*«Ale dla czego uroki sławy, zbawienie narodu,
W twojej myśli pokryły smutku posępne chmury?
Twój buńczuk pochylila troska czy przygoda,
Lecz biegnie łza cierpka po pobladłej twarzy.*

*Nie pora, panie Mazepo, dumać, rozważać!..
Niech pali Baturyn Kacarnia krwawa:
Na zgliszczach wzniosła Hurra! waleczna Sicz-Matka,
Grzmią rogi Serdiuków w płomieniu Połtawa...*

...Ten wyraz «za zbawienie» długo jeszcze grzmiał,

*Póki twoje, Ukraino, żyły dzieci rodzone!
Bóg zabrał duszę zacnych, a piekło osiadło
Na ziemi przodków naszych - wrogi niegodne!»*

[Р. Радишевський, с. 54. 2012]

Сміливо та гостро звучить у ній протест проти анафеми «рідному гетьманові», оголошеної у церквах України, та сподівання на історичну справедливість, що нащадки достойно оцінять вчинки славетного сина своєї землі. [Р. Радишевський, с. 57. 2012]

І. Лесяк-Рудницький стверджував, що «у той час, коли перед виступом Шевченка нова українська література була політично радше безбарвна, саме <...> Тимко Падура насмілювався прославляти гетьмана Мазепу як великого борця за свободу». Тут дійсно варто акцентувати, що жоден із тогочасних українських поетів не відважився на слова про Мазепу, які були певною мірою пророчими:

*«Długoż to jeszcze będzie modlitwą w dzwonach
Zakupiony ofiarnik zacne imię wykłinać?
I na zniewagę wiary przy tajemnicy w pokłonach
Niewolnikom znękanym cara uwielbiać?»*

*Przyjdzie czas, kiedy w świecie prawdy sąd nastanie,
Wtedy berło i kryłás w jednej szczesznej pieśni;
A na twój grób w bezludziu, Mazepo-hetmanie,
Wzniesie anioł narodów kadzidla i pieśni!»*

[Р. Радишевський, с. 57. 2012]

У шістдесятих роках позаминулого століття були написані прозові історичні розвідки Т. Падури під назвою «Obrazy historyczne». Один зі своїх історичних нарисів автор присвятив Івану Мазепі, в якому розповідає про його життя та діяльність, включаючи походження його родини, освіту, військову та політичну кар'єру. Він пише про гетьмана як про людину освічену, виховану, обдаровану та високо ціновану серед тогочасних правителів: «Писарі та свідки тих подій не

можуть зрозуміти, як міг Мазепа отримати таку царську довіру. Він її домігся своєю освіченістю, вихованням, почуттям гумору; перше він отримав у освічених людей, друге при дворі, а третім був обдарований природою. Як на ті часи, то він умів багато, ще більше сприяли йому обставини, а доля постаралась найбільше» [Р. Радишевський, с. 445. 2012]

Мазепа дійсно мав хорошу репутацію, досить пригадати, що Петро I назвав його другою особою, яка варта престолу, нагороджуючи зіркою святого Андрія; Август II Сас нагородив його орденом Білого Орла, а турецький султан дав йому візирівський картан і шапку, яку оздобив Сулейман 1512 року Стефана господаря Волох [Р. Радишевський, с. 611. 2012].

Та попри повагу та численні нагороди, образ Мазепи був, знову ж таки, затьмарений численними плітками та інтригами, що спотворювало його історичну значущість. У нарисі Томаша Падури згадується наступне:

«Писаки до пліток про Мазепу ще додають його любовні історії з княжною Катериною Дольською, не дивлячись на те, що княжні на той час було більше шістдесяти років, а Мазепі - 72; для істориків було потіхою слухати про витівки двох старців. Ми знаємо, що княжна та Мазепа в цих роках зовсім не були блазнями! Побрехеньками про нього і Вольтер спотворив свій твір, тому що слухав його пліткар, який хотів обманути своїми видумками і прийдешні покоління, але не вийшло» [Р. Радишевський, с. 445. 2012].

Т. Падура прагнув зберегти істину про українського гетьмана, яка, незважаючи на всі спроби дифамації, незмінно залишається важливою частиною національної пам'яті та історичної спадщини України.

2.3 Образ Мазепи у творчості Юліуша Словацького

Популярність Мазепи на Заході справила неабияке враження на Ю. Словацького, тим більше, що вона ніби спонукала його до написання. Захід цінував гетьмана, але мав про нього, як і вся Україна, досить туманне уявлення [Raszewski, 2022].

Ю. Словацький звернувся до історії півторастолітньої давнини, натхненний візіями, з якими йому довелося зіткнутися в «Щоденниках» Яна Хризостома Пасека, опублікованих у 1836 році. Мазепа Словацького – це той же паж, якого ми бачили в Байрона, хитрий, відважний і благородний «козацький син», готовий пожертвувати життям для честі жінки, яку він навіть не кохає, і заради честі короля, якого він зневажає. Проте і в Словацького постать Мазепи не позбавлена відомих рис демонізму: майже всі особи, з якими він спілкується, гинуть через пусті примхи легковажного пажа. [55]

Твір Ю. Словацького – драма під назвою «Мазепа», в якій характеристика постаті реалізується через дію, діалоги. Спочатку головний герой змальовується як легковажний юнак подібно до Дон Жуана, але вже у другій дії Словацький зображує Мазепу інакше, ніж традиція і легенда, що стосується молодих років героя. Звичайно, Мазепа до кінця життя зберігає авантюрну відчайдушність та відвагу, але він використовує її у благородних цілях.

Розлючений дріб'язковістю Пасека, а ще більше – популярністю «Щоденників», Ю. Словацький очевидно, вирішив протиставити їм свідчення історії. Можливо, саме тому біографія Мазепи у його творі вийшла зовсім іншою, ніж у «Щоденниках». Ю. Словацький знав, що Мазепа покинув короля [Raszewski, 2022]. Він встановив дату 1664 рік (у Пасека – 1663). Відповідно до традиції, він припустив, що Мазепа справді мав суперечку з якимось воєводою (у Пасека немає воєводи). Резиденцією польського воєводи, найближчою до Глухова у 1664 році, був Київ, а київським воєводою був Ян Виговський (герб Габданк), звинувачений у змові. Ю. Словацький, напевно, пам'ятав цю деталь, саме тому пов'язав авантюру Мазепи зі смертю воєводи. Цей здогад, здається,

підтверджується словами Воєводи: «*Moje antenaty, cieszcie się – ja ostatni nie bez szlachetności światowi daję habdank*» [Słowacki, s. 184. 1903]. Це, безумовно, наштовхнуло у 1949 році Поморський земельний театр на ідею розмістити герб Габданк у губернаторському замку. У будь-якому випадку Ю. Словацький зневажав твердження Паска про те, що гонителем Мазепи був прихильний до нього Фальбовський [Bandtkie. s. 263. 1835]. Він також відкинув обставини, викладені в “Щоденниках”. Пасек описав пригоду Мазепи як провінційну бійку, яку десь почув. Ю. Словацький імовірно міркував наступним чином: Мазепа залишив короля в Глухові (і тому там його прив’язали до коня). Пасек був у Глухові, а оскільки він представив все інакше, то, очевидно, збрехав.

Так як майже у всіх текстах Мазепа постає як людина, обтяжена манією величчя, інтриган і розпусник, Ю. Словацький зробив усе, щоб довести протилежне.

Негативну думку про Мазепу можна скласти лише на початку п’єси. Паж починає з догідливого залицяння до Амелії, але коли дізнається, чого вона варта, дозволяє замурувати себе живцем заради її честі. Йому хочеться поїхати до Варшави, щоб приборкати «стару французенку», Марію-Луїзу, але він завершує свою роль прихильника трону. Він перевершує польського воєводу у вірності, а також у втечі, розумі та відвазі, хоча «*jeszcze tu czuć mleko pod nosem*». «*Jest «dzieckiem», porywczym, ale łagodnym blondynem, który jest nienawidzony przez szlachtę za swoje pochodzenie*» [Słowacki, s. 183–184. 1903].

Існує думка, що Ю. Словацький так захопився реабілітацією образу Мазепи, що один за одним розривав традиційні мотиви відомого міфу. Ніби гетьман в його трагедії не є коханець-воєвода, адже він закоханий в Амелію без взаємності. Таким чином, всупереч усьому, що було написано на цю тему, його не можна порівнювати з героєм Байрона. Мазепа у Словацького – жертва власної волі [Buchowski, s. 32. 1930].

У 1832 році, приїхавши до Парижа з Лондона, Ю. Словацький почав писати роман під назвою «Король Ладави». У передмові він оголосив, що розмістить «сцену» подій в Україні. Однак необхідно, щоб герой на деякий час потрапив до

Польщі, а потім повернувся назад: «*wystarczy mi przywiązać go do konia Mazepy. I kiedy będziecie myśleli, że jest jeszcze zajęty sejmem w Warszawie, ukaże się nagle tam, gdzie obecność jego będzie najmniej oczekiwana, to jest o trzysta mil od stolicy, i co jeszcze bardziej nadzwyczajne, odbędzie tę podróż na wzór bohaterów Byrona, w dwadzieścia cztery godziny, na koniu mającym doskonały instynkt znajdowania drogi i nadzwyczajne szczęście nienapotykania ani jednego miasta, ani jednej wsi w czasie swej szybkiej jazdy*» [Słowacki, s. 144. 1963].

Іронія цього уривку є промовистою, з нею треба бути обережним, щоб не бути неправильно зрозумілим. Ю. Словацький був «байроністом». Він мав сумніви щодо ерудиції Байрона, але, як і всі інші, він перебував під впливом його поезії. Це стосується і Мазепи. У повісті «Король Ладави», на початку 4-го розділу він помістив девіз, взятий прямо з цієї поеми. («*Był sobie pewien wojewoda, hrabia starego i możnego rodu*») [Słowacki, s. 147. 1963].

Не виключено, що слава цієї поеми довго заважала йому написати власну трагедію на цю тему. Хоча Ю. Словацький-трагік не прагнув писати на польську чи українську тематику, але невдовзі після від'їзду до Женеви (наприкінці 1832 року) його позиція змінилася. Цьому сприяла французька рецензія на його твори, в якій автор звернув увагу на багатство тем, що містяться в польській історії. Лише тоді Ю. Словацький написав матері: «*Co tylko Ci, Mamo, wpadnie w ręce ze starych kronik, które się czasem po rękach Żydów walają, to mi przyszliz*» [Słowacki, s. 266. 1984]. Він особливо потребував тоді «словник відомих людей, що слугує матеріалом для епохи Сигізмунда III» [Sawrymowicz, s. 179–180. 1962].

Як бачимо, міф про Мазепу переслідував його в усіх формах, на всіх зупинках його мандрів, в Англії, Франції і в Швейцарії. Однак до написання трагедії його спонукали досить пізно, вже після того, як він написав «Кордіана», за дуже особливих обставин, що здавалися цілком тривіальними.

У той час Ю. Словацький шукав дружби і визнання, але коли він їх знаходив, його одразу охоплювало почуття самотності і мучило усвідомлення свого особливого покликання, яке відокремлює поета від світу і підносить його над людьми: «*Otóż wytańcowawszy się na tym wieczorze* – написав 7 листопада 1834

року – wróciłem do domu i jak na nieszczęście, ponieważ to zwykła pora roku (jesień), w której mię napada poetyczna kanikuła już od lat czterech bez wyjątku – ponieważ w tej porze rodzę zwykle, nazajutrz po wieczorze przyszła mi myśl do głowy jakaś. Myśl ta galopowała tak przez cztery godziny, że stała się długa na pięć łokciowych aktów. I nie dziw, że galopowała, bo też myślałem o galopującym Mazepie. Jakoż we dniilkanaście napisałem tragedią, na której płakałabyś Mama, jeśli nie po Mazepie, to po Julku. Mazepa ten jednak nie wygalopuje na świat tego roku, bo handel przeciętny i z książkami źle idzie» [Słowacki, Listy, s. 266–267. 1984]. Саме так виглядало перше видання «Мазепи» (Мазепа I), яке автор спалив у грудні 1834 року.

Автор лише у 1839 році написав другу трагедію на цю тему («Мазепа II»). Існує припущення, що вже за Мазепи I існував старий воєвода (відомий з Мазепи II), оскільки цей персонаж був вигаданий Байроном. Експансія польських мотивів у міфі свідчить зізнання Ю. Словацького: «*Przeczytanie Pana Tadeusza sprawiło to, że zrobił autodafe z mojej pierwszej tragedii*» [Słowacki, s. 4. 1920]. Інші припущення про схожість між цими двома творами не вдалося обґрунтувати.

Немає впевненості, що вже в «Мазепі I» Ю. Словацький прив'язав Мазепу до коня, як він це зробив у «Мазепі II». Різні непрямі докази, здається, суперечать цьому. У листі він заявляв: «*napisałem tragedią, na której płakałabyś Mama, jeśli nie po Mazepie, to po Julku*» [Słowacki, s. 5. 1920].

“Мазепу” Словацького активно ставили на сценах польських театрів, особливо на рубежі XIX і XX століть, а також у міжвоєнний період, коли вона здобула велику популярність. Його успіх вийшов далеко за межі Польщі: у XIX столітті твір був перекладений на німецьку мову, а в 1912 році під час всесвітнього зібрання есперантистів у Кракові відбулася вистава «Мазепи» у перекладі на есперанто.

2.4 Постать гетьмана у творчості Тараса Шевченка

Варто зазначити, що ні в українській літературі XVIII століття, ні в українському фольклорі образ Мазепи не з'являвся в позитивному світлі. Українські історики Дмитро Бантиш-Каменський та Микола Костомаров критично ставилися до діяльності Мазепи. Але якщо критику цих істориків можна пояснити тим, що вони змушені були рахуватися з російською цензурою, то як пояснити, м'яко кажучи, стримане ставлення до Мазепи в українському фольклорі? Тут гетьман розглядається не як позитивна, а як негативна постать. Звичайно, не варто абсолютизувати «любов» чи «нелюбов» людей до постатей з минулого. Це не завжди раціонально. І воно може змінюватися. Але це певний індикатор, на який варто зважати.

Дослідник В. Панченко зазначає: «В історичній пам'яті поета Шевченка образ опального гетьмана з'являвся досить часто. Двічі мотив Мазепи з'являвся у творчості Шевченка за досить відчайдушних обставин: у другій половині 1847 року на засланні в Орській фортеці [Панченко, с. 138. 2007]. Це були тяжкі часи для художника. Заборона займатися творчістю морально тиснула на поета. Ці переживання «мимоволі викликали у творчій свідомості Тараса Шевченка асоціації з національною неволею» [Панченко, с. 138. 2007].

Хоч у Шевченка немає окремого твору, повністю присвяченого цьому політичному та культурному діячеві, проте оцінку подій, пов'язаних із його діяльністю, знаходимо в низці поезій. Наприклад, у романтичній, алегорично-символічній поемі «Великий льох» поет засуджує політику соціального і національного гноблення, здійснювану Петром I щодо України, зі співчуттям змальовує трагедію Батурина – гетьманської резиденції, мешканці якої зазнали жорстокої розправи з боку царських військ:

*... Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого
В Сейму потопила [61]*

У поемах «Іржавець» та «Чернець» поет від самого початку описує поразку Івана Мазепи, ставлячи під сумнів політику гетьмана. І хоча прізвище гетьмана в цих творах не називається, увесь їх підтекст, уся їхня спрямованість і образна система розкривають ставлення автора «Кобзаря» до українського гетьмана; стриману приязнь і співчуття. В «Іржавці» поет згадує, як шведи тікали з Полтави до Бендер [Шевченківський словник. 1976]. Для поета «з'явилися» двоє – Іван Мазепа та «полковник Фастівський» Семен Палій. Вони виникають як символи сил, що не могли домовитися між собою. Згадка про цей історичний факт 1709 року у Тараса Шевченка супроводжується тягарем, зітханням, роздратуванням і, головне, гірким докором [Панченко, с. 139. 2007]. Безперечно, зрада Мазепи дивує поета, він називає його «сивим гетьманом», а його нерозкаяна душа іноді зазирає в очі націоналізованого народу («Чернець»).

Зміст вірша «Іржавець» пов'язаний із подіями в Україні після війни зі шведами і поразкою Мазепи. Шевченко співчутливо розповідає про поневіряння українських козаків, які після зруйнування військом Петра I Запорозької Січі (так званої Старої Січі) заснували на підвладній Кримському ханству території (урочище Олешки в понизов'ї Дніпра) новий кіш – «горе-Запорожжя». Не даючи прямої оцінки діяльності Мазепи та його спільників чи супротивників (кошового отамана Запорозької Січі Костя Гордієнка і фастівського полковника Семена Палія), Шевченко вбачав серйозну перешкоду для наступу царизму на Україні у спільній протидії всіх її соціальних сил:

*... якби були
Одностайне стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана єдали.
Не стриміли б списи в стрісі
У Петра у свата.
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата... [61]*

Що ж до прилуцького полковника Гната Галагана, який брав участь у зруйнуванні царськими військами Запорозької Січі, то йому винесено суворий присуд – «прилуцький полковник поганий» [61]. Щоправда, подібна оцінка цілком протилежна тій, що зроблена у повісті «Музикант», де Галагана названо «славному прилуцьким полковником», за те, що він «первый отложился от Мазепы и передался царю Петру» [61].

Зацікавлення подіями, пов'язаними з діяльністю Мазепи, засвідчує і малярська спадщина Т. Шевченка (згадаймо майстерно виписані портрети Кочубея, Марії) [Ромащенко, с.130, 2014].

Перемагаючи сумніви, він вирішує «відокремитися» від Росії. Мазепі потрібен союзник, і він розглядає варіанти у своїх думках. Кримський хан занадто слабкий; запорізькі козаки зневажали його; крім того, він ненадійний союзник, який може бути підкуплений іншими. Польща знаходиться «на краю прірви»; серед шляхти відсутність єдності; магнати деспотичні по відношенню до простого народу, а по відношенню до короля вони ведуть себе як непокірні демократи. Все інше було написано не стільки істориком, скільки митцем, який хотів заглибитися у внутрішній світ героя, зрозуміти логіку його дій, в яких зійшлися як розумні трактування, так і почуття історичного (і особистого), а також – цього також не можна приховати – сміливий політичний авантюризм національного лідера, чия «комбінація» мала на меті відновлення прав України на незалежність, але в результаті виявилася не дуже точною.

Тарас Шевченко, який у своїх історичних візіях часто спирався на свідчення «Історії Русів», повністю відступив від цього джерела у своїй оцінці Мазепи та Палія. «Історія Русів» засуджує Мазепу, пояснюючи його відхід від Петра I та союз з Карлом XII як виключно «пекельне злощастя» та «особисту образу» [Кониський, с. 254, 1956].

Це вершина психологічної драми: мовчазний діалог Палія і Мазепи, «сірого гетьмана», який «випитує» свого партнера про його найглибші думки. «Сцени» спогадів про полон в сибірських снігах вибухають, чернець плаче, – і знову лунає голос автора, його власні висловлювання, звернені до Семена Палія.

Мотив блукаючого українського серця поглиблює проблему національного усвідомлення української еліти та її вибору історичного шляху. Як у вірші «Монах», так і в «Іржавці», питання української долі ставиться у високий духовний контекст молитви та благословення Божого. Пан та Богородиця, «закликані» молитвами поетів, виступають як захисники України та її справедливого прагнення до волі.

Твердження з «Шевченківського словника» [Шевченківський словник, с. 373. 1976], що в романі «Музикант» Г. Галагана має бути протиставлення «зраднику» І. Мазепі (на підставі того, що одного з персонажів твору Галагана названо «славним полковником з Прилук»), – хибне. Така ж хибна інтерпретація полягає в тому, що Шевченкові приписують оцінки Мазепи (негативні) та Палія (позитивні), які зустрічаються в народних піснях, записаних поетом у 1843–1846 роках. І в «Археологічних нотатках» немає жодних оцінок: Т. Шевченко лише згадує храми, збудовані Мазепою, Євангелії та чаші, подаровані ним монастирям.

«Справа Мазепи» (схожа на «Справу Хмельницького») підтверджує висновок сучасного дослідника про те, що Т. Шевченко беззастережно щирий і однозначний у своїх почуттях. У національній візії волі «лівобережного» за походженням Тараса Шевченка часто асоціювався з відчайдушним вчинком «правобережного» гетьмана Івана Мазепи.

У містерії «Великий льох» сам Мазепа відсутній, але є відлуння його головного політичного вчинку. Відомо, що в «Археологічних записках», записах народної творчості, Кобзар називав гетьмана «анафемою», «проклятим Мазепою», «ворогом Мазепи» [62]. У такий спосіб Тарас Шевченко відходить від європейської традиції «мазепіани», яка ґрунтувалася на відомому любовному сюжеті. Його не цікавлять пригоди молодого Мазепи, він зосереджується на трагічному фіналі його політичної комбінації.

Авторські роздуми змінюються ліричним вступом, який, враховуючи відповідну фольклорну традицію, краще назвати скаргою на «дорогу Україну», в якій дух інвективи різко зростає. Поет кличе «старого Данте» як свідка – в кінці

кінців, не так багато, щоб розплакатися над образом українського пекла, як щоб дорікнути винним: жадібним «магнатам» та «півпанкам», мовчазним, слухняним «дітям у кайданах» і навіть самому Богу.

Емоційна амплітуда в Тараса Шевченка просто вражає: від захвату і ніжності – до гніву, гіркоти, сарказму... Усе це кипить у його віршах, як магма у вулкані; врешті-решт, сила виразності змінюється візуальністю: поет показує жах розграбування України «псами Петровими», при цьому загальний тон засудження, спрямований на «гірку Горіву», залишається домінуючим.

Один із найтяжчих гріхів у катехізисі Т. Шевченка: втома, згода на захоплення людей, байдужість до долі України, а особливо – торгівля національними інтересами. Скільки разів йому доводилося турбуватися про душі своїх співвітчизників за допомогою «єреміад» та настанов, звертаючись до почуття національного сорому та людської гідності. І, як часто відбувається у творчості Т. Шевченка, його скарги та «єреміади» цього разу завершуються візією воскресіння, переможеного поразки, в суті – заклик до життя через святі сльози Богородиці.

Фінал, по суті, є щасливим; для поета було важливо «зміцнити серця» українців, залишити їх із вірою, що їхня справа – Божа і справедлива. Богородиця у вірші «Іржавець» з'являється як союзник України на її історичному шляху, розсипаним теренами розбрату, які у ситуації 1709 року мали трагічні наслідки для нації.

Цікаво, що в «Іржавці» є авторські спогади з містичної драми «Великий льох» (1845): згадка про дивовижну ікону Богородиці з Іржавця, яка плаче від скорботи за долею України; образ знищеного Батурина; сумна ретроспекція на страждання українців у снігах Фінляндії та на болотах, де Петро I засновуватиме північну столицю Росії. Сам Мазепа відсутній у містичній драмі, але в «Великому Льосі» можна почути відгомін його головного політичного вчинку.

Вдруге мотив «Батурин-Полтава» з'являється у містичній драмі Шевченка з появою одного з ворон, який уособлює злий дух руйнування України. Її монолог пронизаний ненавистю до «вільних козаків» як носіїв та захисників

національного «Я» українства. Фінал містичної драми вирівнюється з кириличною «Книгою буття українського народу»; зірка поетів пробивається через трагедію у майбутні часи.

Вирівнювання фіналів у містичній драмі «Великий льох» і в вірші «Іржавець» цілком очевидне: у обох випадках автор, як деміург, викликає волю і пророкує диво національного воскресіння. Т. Шевченко відхиляється від європейської традиції «Мазепіани», яка базувалася на відомому любовному мотиві. Його не цікавлять пригоди молодого Мазепи; він фокусується на трагічному фіналі його політичного союзу.

Ставлення Т. Шевченка до Мазепи є показовим. Він нейтральний і стриманий. Цей гетьман не фігурує серед його козацьких героїв. Кобзар воліє про нього мовчати (навіть у творах, які не призначалися для публікації). Це не означає, що Шевченко не знав про діяльність Мазепи. Адже він добре вивчив «Історію Русів». Шевченкові навіть пропонували написати лібрето до опери «Мазепа». Однак Тарас Шевченко цього не зробив.

Висновки до II розділу

Ю.-Б. Залеський, Т. Падура та Ю. Словацький – це польські письменники XIX століття, чії твори відображали події та особистості історії українських діячів, зокрема Івана Мазепи. Їхні погляди та характеристики гетьмана відрізняються в залежності від інтерпретації автора та його політичних переконань.

Іван Мазепа у творах цих письменників представлений як складна постать, яка відображається з різних поглядів. У «Думці Мазепи» Залеський розглядає історичну долю українського народу та його відносини з Російською імперією, зосереджуючись на взаємодії гетьмана Мазепи з російським царем Петром I. Головні тези твору стосуються самотності України як держави та втрати її волі під владою Росії. У творі розкривається протиставлення менталітетів росіян і українців: перше представлено як народ, підкорений деспотизмом, друге – як

тих, хто прагне до свободи та незалежності. Залеський критикує деспотичне правління Петра I та виправдовує протести українців проти гніту польських панів.

Т. Падура – один з найперших, хто висловився про Мазепу як великого борця за свободу та присвятив українському гетьману однойменну думу “Мазера”, де головний герой постає перед нами багатостраждальним борцем за визволення народу. Також в автора є історичний нарис про Івана Мазепу, де він пише про нього як про людину освічену, виховану, з хорошою репутацією серед тогочасних правителів, але наголошує на наявності великої кількості пліток та інтриг, що поширювали інші автори задля навмисного викривлення образу гетьмана.

Романтичні погляди Ю. Словацького вплинули на його інтерпретацію постаті Мазепи, яка виявилася досить відмінною від інших літературних образів. У драмі «Мазепа» історія юного гетьмана оберталася виключно навколо особистого життя і не зачіпала політичної діяльності головного героя, тому в цьому творі постать Івана Мазепи часто порівнюють з героєм Байрона. Вважається, що у творчості Словацького гетьман постає перед нами насамперед як герой-коханець. Та існує також думка, що Мазепа у його творі – жертва власної волі, бо поплатився за свою шляхетну поведінку щодо жінки, яку він навіть не знав і закохався лише згодом, та заради честі короля, якого він зневажав. [56]

Тарас Шевченко, як український поет і митець, також мав своє власне сприйняття Івана Мазепи. У його творах можна спостерігати складне ставлення до гетьмана, яке не завжди можна визначити як чітко позитивне або негативне. Шевченко представляв одночасно Мазепу як символ національної боротьби чи, навпаки, засуджував його за співпрацю з Московією.

Усі ці письменники, кожен з власної національної та культурної перспективи, відобразили образ Мазепи в своїх творах з урахуванням своїх власних поглядів на історію та політику.

Завершити дослідження постаті Івана Мазепи в літературі та культурі епохи романтизму було б доречно цитатою Ежен-Мельхіор де Вогюе: *«Історія не дала йому (Мазепі – авт.) корони, як він того бажав. Проте поезія обдарувала його ... королівством, набагато кращим, аніж ті, які має політика. ... Його супротивники ненавиділи його, проте жінки його любили, церква прокляла його, але поети його оспівали! І поки світ буде таким, яким він є зараз, останнє слово в ньому завжди належатиме жінкам і поетам»* [Vogüé, с. 351, 1881]

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження образу Івана Мазепи у творчості польських та українських романтиків можна зробити наступні загальні висновки:

1. Образ І. Мазепи є важливим елементом культурного спадку України та Польщі, він є не лише символом історичних подій та національної самосвідомості, але й ключовим фактором у формуванні літературних канонів обох країн. Протягом століть цей образ зазнавав постійних трансформацій, відображаючи змінні соціокультурні реалії та індивідуальні взаємовідносини з історичним минулим.

Життя і діяння І. Мазепи акумулювали в собі стільки поетичних елементів, ще більше піднесених народними переказами і піснями, що постать гетьмана України з тріумфом пройшла через усі європейські літератури. Історія закарбувала громадські діяння Мазепи, поезія перетворила історію його юності, народні перекази зберегли пам'ять про нього в Україні, романси описали його кохання до України, романи описали його любовні пригоди, злети і падіння, європейські, польські та українські письменники дали імені І. Мазепи безсмертя.

У різних епохах і різних літературних течіях І. Мазепа виступав у різних ролях та контекстах. Відомий як герой і визволитель, він також з'являвся як співучасник змов та політичних інтриг. Його образ в бароковій та романтичній літературі позначений драматизмом та глибиною, відображав трагічний конфлікт між ідеалами і реальністю, між вірою в національне визволення та болючою свідомістю про зраду та розпад.

Ці трансформації образу Мазепи свідчать про постійну актуальність його фігури для культурних та інтелектуальних дискусій. Він став предметом вивчення, співчуття та критики, що відображає широкий спектр інтересів і переживань українських та польських письменників, істориків та читачів. Цей образ пронизує літературні тексти та історичні наративи, надаючи їм глибину та значущість.

Таким чином, роль образу Мазепи у культурному дискурсі України та Польщі підтверджує його важливість як символу історії, національної самосвідомості та літературної творчості, який продовжує залишати свій слід у культурному спадку обох народів.

2. Історична постать Івана Мазепи відіграє важливу роль у колективній свідомості українського та польського народів як символ боротьби за національну незалежність та героїзму. Автор наводить приклади інтересу європейських науковців та культурних діячів до історії та політичних діячів України, зокрема, гетьмана Івана Мазепи. Цей інтерес виявився в листуванні, мемуарах та інших творах.

Зазначається, що французький письменник і філософ Вольтер здійснив вагомий внесок у поширення інформації про гетьмана Мазепу у своїх працях, зокрема, у «Історії Карла XII». Він розглянув деякі аспекти української історії та біографії Мазепи, що сприяло підвищенню інтересу до нього в Західній Європі. Завдяки Вольтеру образ Мазепи закріпився як герой-коханець у західноєвропейській літературі. Ця тенденція, яка була характерною для французької та англійської літератури, робить Мазепу центральною фігурою у західноєвропейській романтичній легенді про пригоди на дикому коні. Вказується на те, що погляди Вольтера на українське питання та характеристику Мазепи з часом змінювалися. Початково він намагався об'єктивно описати постать гетьмана та історичні події, але пізніше його погляди стали більш критичними. Епізоди особистого життя Мазепи стали об'єктом уваги таких відомих літераторів, як Дж. Байрон та В. Гюго. Їхні твори дали поштовх для створення нового типу ліричного героя, який відображав бунтарські та мужні аспекти особистості Мазепи.

3. У дослідженні образу Мазепи в «Щоденниках» Я.-Х. Паска виявлено, що цей художній твір має значне історичне значення для розуміння постаті гетьмана та контексту його правління. Незважаючи на те, що «Щоденники» є художнім твором, вони є джерелом історичної інформації, яке допомагає краще зрозуміти епоху та особливості часів Івана Мазепи.

Деякі дослідники висловлюють сумніви щодо достовірності цієї історії у спогадах Пасека. Аргументи вказують на те, що це може бути політичною маніпуляцією або вигадкою. Історія про роман Мазепи з дружиною Фальбовського не підтверджується в інших джерелах того періоду. Навіть німецька преса та мемуари не згадують про цей епізод, хоча використовують інші аспекти життя та діяльності Мазепи. Поява такої історії може свідчити про спробу Пасека або інших політичних опонентів Мазепи маніпулювати інформацією з метою дискредитації гетьмана.

4. Вивчення європейського контексту міфу Мазепи розкрило більш глибокі та широкі зв'язки між українською та європейською культурною спадщиною. Міф про І. Мазепу не лише відображає його значення в українській історії, але й став об'єктом інтересу для письменників та істориків у Європі. Відомість про І. Мазепу та його діяльність поширилася за межі України, відтак, його образ став ключовим елементом у європейській свідомості.

Перший напрямок розглядає Мазепу як романтичного героя, що підкорює серця жінок та переживає захопливі пригоди. У цьому варіанті він представлений як молодий, пристрасний і авантюрний. Такий образ розглядається як частина романтичного підходу до історії, де герой стає символом волі і бунтарства проти суспільних норм.

Другий напрямок фокусується на подіях, пов'язаних з Мазепою, зокрема, на його стосунках з Петром I та подіях, що передували та відбувалися під час Полтавської битви. Цей підхід розглядає Мазепу як історичну постать, що зіткнулася з великими політичними подіями свого часу та взаємодіяла з великими державними лідерами.

Образ Мазепи, якого створили Байрон та Гюго, відображає віддаленість від історичної реальності та зосередження на романтичних ідеалах і символах. Вони обрали історичну постать гетьмана Івана Мазепи як символ боротьби за свободу, гідності та героїзму, втілюючи її у формі романтичного героя. Ці поетичні інтерпретації Мазепи віддаляються від історичних подій та персонажа, створюючи міфологічний образ, який набуває символічного значення. Ці образи

стали важливими для романтичної літератури та мистецтва, але вони відображають більше уявлення та ідеали, ніж реальність історичної постаті.

4. Поглиблений аналіз творчості Ю. - Б. Залеського та Т. Падури дозволив висвітлити їхнє специфічне, але досить подібне ставлення до образу Мазепи та його ролі у їхніх творах.

«Думка Мазепи» Залеського відтворює образ гетьмана Мазепи як символ української національної свободи та незалежності, виступаючи проти деспотичного управління Російської імперії та гніту польських панів. Автор виставляє Мазепу як патріота та борця за свободу свого народу, який обирає козацьку вольницю над неволею при дворі польського короля. Мазепа у творі представлений як сміливий та винахідливий юнак, який не тільки кохав, а й мріяв про незалежність своєї землі та віддавав перевагу козацтву. Його дії визначаються бажанням досягти найвищого соціального становища та помститися за народні кривди.

Томаш Падура вважається одним із перших, хто розглянув Мазепу як важливу постать у боротьбі за волю народу, зазначаючи його велич у своїй думі "Мазепа" і в історичному нарисі "Ян Мазепа", де акцентує увагу на освіченості та високій репутації гетьмана, неодноразово підкреслюючи розповсюдження пліток та інтриг іншими авторами для спотворення істинного образу Мазепи.

5. Словацький створив образ Мазепи насамперед як героя-коханця, але такого, що не лише зберігає свою авантюрну відважність, але й використовує її для благородних цілей. Він розкриває Мазепу як жертву власної волі, яка бореться за честь та справедливість, незалежно від наслідків. Відмінність образу Мазепи у творі Ю. Словацького полягає в тому, що він показав гетьмана як героя, який протиставився злочинності та тиранізму, використовуючи свою відвагу та сміливість для захисту свого народу і його ідеалів.

6. Варто відзначити різні аспекти ставлення українського суспільства та літераторів до постаті Івана Мазепи. Незважаючи на те, що українські історики та фольклор критично ставилися до Мазепи, це не обов'язково означало, що всі українці вважали його негативною постаттю.

Шевченко, у своїх віршах, звертав увагу на різні аспекти життя та діяльності Мазепи, але оцінка його дій завжди була спрямована на підтримку українського народу та його боротьби за свободу. Хоча Шевченко висловлював співчуття до українських козаків, поневіряних внаслідок дій Петра I та Мазепи, він не давав прямої оцінки діям гетьмана. Замість цього, він акцентував увагу на трагедії українського народу під час війни та репресій.

У творах Шевченка можна помітити відгомін його роздумів про Мазепу, але не завжди ці роздуми супроводжуються прямими оцінками дій гетьмана. Наприклад, він згадує дії Мазепи у контексті подій історії України, але не надає чіткої оцінки його діям. Шевченко, безумовно, був вражений трагічними подіями в історії України, такими як руйнування Батурина та інші події, пов'язані з Мазепою та Петром I. Проте він також показав волю народу до боротьби та віру в національне відродження через образ Богородиці та інші символічні образи.

Загалом, ставлення Шевченка до Мазепи відображає його складне розуміння історії України та бажання показати національну трагедію та сподівання на майбутнє в своїх творах.

Таким чином, дослідження образу Івана Мазепи у творчості польських та українських романтиків виявилось важливим для розуміння взаємозв'язку між культурами, формування національних та культурних ідентичностей, а також для вивчення різних інтерпретацій і символіки відомої історичної постаті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Городинська Л. С. Вплив європейського дипломатичного етикету на трансформацію церемоніалу та протоколу в гетьманщині доби Івана Мазепи. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*, 2021. №1. С. 43–52 (дата звернення: 27.03.2024).
2. Дорошенко Д. Мазепа в історичній літературі і житті. Мазепа. Варшава, 1938. Т. 1. С. 3–34.
3. Іван Мазепа – Людина, Політик, Легенда: Бібліографічний покажчик (370 років від дня народження Івана Степановича Мазепи (1639–1709), гетьмана України) /Управління культури і туризму Кіровоградської обласної державної адміністрації; Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського; Укладач: Нельга О. Е. Кіровоград, 2009. 37 с.
4. Кониський Г. Історія русів. Нью-Йорк: Вісник – ООЧСУ, 1956. 346 с.
5. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський. Київ Український Центр духовної культури, 1996. 590 с.
6. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 347 с.
7. Панченко В. Іван Мазепа очима Гоголя й Шевченка. *Освіта і управління*. 2007, № 3–4. С. 135–144.
8. Равіта Ф. Гетьмань Мазепа. Львів, 4. 1893. 275 с.
9. Радишевський Р. П., Свєрбигуз В. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. Київ: Просвіта, 2006. 551 с.
10. Радишевський Р. П. Томаш Падура. Вибрані твори. Київ, 2012. 624 с.
11. Ромащенко Л. Тарас Шевченко і Богдан Залеський. *Київські полоністичні студії*, 2014 Т. 24. С. 126–132.
12. Таїрова-Яковлева Т. Г. Іван Мазепа. Харків: Фоліо, 2018. 315 с.
13. Шевченківський словник. У 2 т. – Т. 2: МОЛ–Я. Київ, 1978. 412 с

14. Яковенко Я. В. Візія Речі Посполитої в історичній прозі Францішека Равіти-Гавронського. Дис.... наук. ст. д-ра філософії з спец. 03. Київ, 2020. 202 с.
15. Яковенко Я. Рецепція Івана Мазепи у творчості Францішека Равіти-Гавронського. *Folia Philologica*, 2021, №1. С. 78–83,
16. Babinski Hubert F. The Mazeppa Legend in European Romanticism. New-York-London.: Columbia University Press, 1974. 164 p.
17. Balicki S. W. Pasek o Mazepie i odwet Słowackiego. *Listy Teatru Polskiego*. 1958, № 59, nr 13.
18. Bandtkie S. *Dzieje narodu polskiego*, Wrocław 1835, s. 263–264.
19. Bentkowski F. *Historia literatury polskiej*. Warszawa, 1982. 712 s.
20. Bielowski A. Jan Mazepa i jego listy. *Biblioteka Ossolinskich*, 1884, Vol. 4, PP. 154–156.
21. Bychowski G. *Słowacki i jego dusza*, Warszawa 1930. 250 s.
22. *Historische Remarques*, 22. Januar 1704, № 4, p. 26.
23. Holubnychy L. Mazepa in Byron's Poem and in History. *The Ukrainian Quarterly*, №1950, Vol. XV, № 4. p. 344.
24. Jakubiec M. *Wstęp do: Taras Szewczenko, Wybór poezji*. Biblioteka Narodowa, Kraków 1974, 26 s.
25. Kłaczkowski J. W. *Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku*. Spisy, Kórnik 2002. S. 169–170.
26. Lubowski E. *Mazepa, tragedia w pięciu aktach 9. przez Witolda Bogdanko*. Poznań 1870. «*Biblioteka Warszawska*». 1870. T. 2. S. 160–163.
27. Maciejewski J. *Kordian. Dramatyczna trylogia*. Poznań 1961, 262 s.
28. Nachlik J. *Ukraińskie i polskie elementy w «Śnie srebrnym Salomei» Juliusza Słowackiego*. *Słowacki i Ukraina*, s. 63–64.
29. Ostrowski J. K. *Mazepa: romanse, spiski i gusła*. *Przegląd Wschodni*, 2016. T. XIV, z. 2 (54), S. 317–332.
30. Otwinowski F. *Erazma Otwinowskiego dzieje Polski pod panowaniem Augusta II*. Krakow, 1849, 381 p.

31. Pamiętniki J. Chryzostoma Paska z czasów 10. panowania Jana Kazimierza Mihała Korybuta i Jana III. Poznań, 1837. 302 s.
32. Problemy literatury polskiej okresu romantyzmu. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Wyd-wo PAN, 1977. Seria 2. 347 s.
33. Pelenski Ch. Delacroix's 'Mazepa' oil Painting Rediscovered. Harvard Ukrainian Studies, 1983, Vol. 7. PP. 507–519.
34. Raszewski Z. Dwa studia o Mazepie. Warszawa, 2022. 66 p.
35. Raszewski Z. Mazepa [w:] Prace o literaturze i teatrze ofiarowane Zygmuntowi Szwejkowskiemu. Wrocław, 1966, s. 435–453.
36. Rawita-Gawroński F. Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII-go wieku. Zarys polityczno-historyczny, Warszawa. Kraków – Lublin, 1923. 239 s.
37. Rawita-Gawroński F. Pan Hetman Mazepa. Powieść historyczna. Warszawa, 1887.
38. Ritz G. Mazepa jako romantyczna figura innego. *Poeta romantyczny i nieromantyczne czasy*, t. 13, 2011, s. 100–120.
39. Sawrymowicz E. Korespondencja J. Słowackiego. Wrocław 1962, t. 1, s. 179–180.
40. Serczyk W. Historia Ukrainy. Автор: Władysław Serczyk. Warszawa, 1990. 519 s.
41. Słobodnik W. Wstępem i komentarzem opatrzył L. Gomolicki. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum 1955, CXXIX, 73 s.
42. Słowacki J. Dzieje twórczości, t. 2, Warszawa 1920. 277 str.
43. Słowacki J. Dzieła wszystkie, pod red. J. Kleinera, Wrocław 1952–1963 (Mazepa w t. 4, tamże bibliografia W. Hahna), t. 8, s. 144.
44. Słowacki J. Listy, 1984. t. 1.
45. Słowacki J. Mazepa. Dramaty, oprac. Maria Grabowska, Dzieła, t. VII, Ossolineum, Wrocław 1952, 196 s.
46. Słowacki J. Mazepa. Krakowska spółka wydawnicza, 1924. 364 s.
47. Słowacki J., Dzieła, t. 10. 439 s.

48. Starnawski J. Juliusz Słowacki we wspomnieniach współczesnych, Wrocław 1956.
49. Vogué E.-M. Mazeppa: la légende et l'histoire. – Revue de deux monde, 1881, s. 320 – 351.
50. Voltaire. Histoire de Charles XII / par Voltaire; publiée avec une carte de l'Europe centrale des notes littéraires et des éclaircissements historiques et géographiques par E. Brochard-Dauteuille. Paris: Librairie Hachette et Cie, 1878. 293 p.
51. Węgrzyniak A., Stępień T. Co łączy Juliusza Słowackiego z Tarasem Szewczenką? *Studia methodologica*, 2015, № 41. С. 98–110.
52. Zaleski J. B. Poezye. Lwów, 1838.

ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА

53. Байрон Дж. Г. Мазепа. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printthebookzl.php?id=28&bookid=4&sort> (дата звернення: 27.03.2024).
54. Вечірко О. Дж. Г. Байрон і Україна. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099725.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
55. Донцов Д. И. Гетман Мазепа в западноевропейской литературе (Публікація А. Р. Волкова та В. Г. Лесина) / Д. И. Донцов // Питання літературознавства. - 1998. - Вип. 5. - С. 163-172. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_1998_5_21. (дата звернення: 27.03.2024)
56. Ковалевська О. Візуалізації «Мазепинської легенди»: зміст, джерела, еволюція, традиційні та модернізаційні інтерпретації. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/593286> (дата звернення: 27.03.2024).
57. Люта Т. Могилянський «Theatrum gloriae» Івана Мазепи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/700db26c-4016-4743-8261-b0f4b9e9f9e6/content> (дата звернення: 27.03.2024).
58. Петриченко Н. Г. Історія Мазепи та міф Мазепи в контексті художніх творів російської та польської літератур першої половини XIX століття.

- URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31031/08-Petrychenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 27.03.2024).
- 59.Проданюк Ф. Еволюція образу гетьмана Івана Мазепи в творчості Вольтера. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/8564/1/20171215_301.Pdf (дата звернення: 27.03.2024).
- 60.Семенченко О. Іван Мазепа – натхненник європейського романтизму. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1601792.html> (дата звернення: 27.03.2024).
- 61.Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev1.htm> (дата звернення: 27.03.2024).
- 62.Яремчук Ю. Зображення страшної трагедії Мазепи як трагедії нації у творчості Т. Г. Шевченка. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/13957/2/Conf_2009v2_Iaremchuk_Iu-Zobrazhennia_strashnoi_trahedii_63.Pdf (дата звернення: 27.03.2024).
- 63.Pasek J. Chryzystom, Pamietniki. URL: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/pamietniki.html> (дата звернення: 27.03.2024).